

РОЗДУМИ ОЛЕКСАНДРА СТІЛІАНУДІ ПРО НАТУРАЛІЗМ У ЖИВОПИСУ

Багатьом добре відомо видання «Мастера искусства об искусстве» [1], укладене з вибраних уривків з листів, щоденників, промов і трактатів художників Західної і Південної Європи, Росії. Віднайдений автором цікавий, але невеликий за об'ємом архівний матеріал — «Роздуми Олександра Стіліануді про натуралізм у живопису» (назва умовна) [2] мовби продовжують основні засади цього видання. Було б не погано спочатку у формі окремих статей зібрати матеріал, а надалі видати й книгу «Українські художники про мистецтво». (Але це досить трудомістка і чимала робота в архівах і бібліотеках).

Олександр Миколайович Стіліануді (1868–1948) є талановитим майстром ліричного пейзажу. Своєю творчою і педагогічною діяльністю відіграв значну роль у формуванні однієї із самобутніх шкіл живопису — одеської (південноросійської).

Бібліографію за творчості О. Стіліануді склали в основному каталоги виставок Товариства південно-російських художників, відгуки тогочасної критики про виставки (де переважно ім'я художника тільки згадується), довідкові видання [3], а також короткі огляди його творчості в контексті теми окремих статей, монографій, в «Історії українського мистецтва» [4]. Але в останнє десятиріччя ситуація змінилася — розпочалося ґрунтовне вивчення біографії і особливостей творчості художника. Про це свідчать статті О. Барковської «Симфонии зеленых тонов» у книзі «Кириак Костанди и художники-греки в Одессе», В. Савченко «Гармонии Стилиануды» та Є. Голубовського «Совесть, благородство и достоинство» (дві останні є вступні статті до каталогу виставки художника 2010 р.) [5].

Вивчення творчості О. Стіліануді значною мірою ускладнюється тим, що майже вся художня спадщина художника, а вона досить велика, зберігається у приватних збірках. Це колекції сім'ї нащадків Костанді — Стіліануді, Смаглія (напр. «Одеса. Парк», «Малий Фонтан», «Ніч на Великому Фонтані», «Етюд. Хмари», «Натюрморт», «На Бузі», дитячі портрети та ін.), Дроздовського (напр. «Пейзаж з деревом», «День бузку», та ін.), одна з найкращих колекцій Піотровської (напр. «Петербург. Уклінна гора», «Весна», «Дача Маразлі», «Парк Маразлі», «Дача. Тиша», «Болград», «Молоді тополи. Великий Фонтан», «Куточок парку», «Сад», та ін.), Парадісопулоса (напр. «Вулиця Пастера», «Вечір», «Етюд», «Дача К. Костанді», «У парку. Одеса», «Гай», «Пейзаж» та ін.), Голубовської (напр. «Околиці Одеси» та ін.), Абрамова (напр. «Хвіртка», «Вид на собор», «Великий Фонтан» та ін.), Бубураса (напр. «Етюд. Великий Фонтан», «Великий Фонтан», «Етюд» та ін.), Шестакова.

І тільки, на жаль, чотири твори О. Стіліануді зберігається у вітчизняних державних музеях — в Одеському художньому музею два експоната — «Місячна ніч. Вулиця Великого Фонтану», «Світає», Національному художньому музею України (Київ) один експонат — Портрет дружини художника Дарини Василівни Стіліануді (1868–1947) і в Миколаївському художньому музею один експонат.

За життя Стіліануді не було жодної його персональної виставки, як не було видано й каталогу його творів. Тільки в 2010 р. вперше було влаштовано ретроспективну виставку «Гармонії Стіліануді» в Одесі. На виставці експонувалося більше 60 картин і етюдів художника, з яких переважна більшість були представлені вперше. Був виданий й каталог. Завдяки цій виставці та каталогу можна скласти повне уявлення про творчість художника, його непересічний талант пейзажиста, а високий художній рівень його творів може презентувати українське мистецтво в західноєвропейському культурному просторі. Його творчість зачаровує своєю поетичною витонченістю, музичальністю і має особливу індивідуальну неповторність. Він створює ліричні і життєво-безпосередні, насичені прозорим повітрям і сонячним світлом образи природи. Віртуозне володіння кольором і легкість малюнка створює враження невимушеності манери майстра. Для

творчості О. Стіліануді характерне ретельне вивчення природи, продуманість композиції, гармонійність задуму і виконання. В переважній більшості пейзажах художника гармонійно поєдналися традиції реалістичного живопису з малярськими новаціями імпресіоністів, які збагатили мову його творів. Тогочасні художні критики назвали Стіліануді представником «чистого імпресіонізму» [6]. (Крім того, деякі його пейзажі, тема парків в його творчості, свідчать про те, що він добре знав творчість художників об'єднання «Мир искусства»). Відомо, що Стіліануді в 1900 році, разом з К. Костанді, П. Нілусом, Л. Пастернаком, Г. Головковим, відправився на Всесвітню виставку до Парижа. У цій поїздки по Європі, крім французької столиці, вони відвідали Відень, Мюнхен, Берлін, Базель, де вивчали в музеях світове мистецтво, а на виставках — нові течії у тогочасному західноєвропейському мистецтві. В Парижі Стіліануді деякий час працював у майстерні Д. Кузнецова (молодшого брата відомого одеського художника Н. Кузнецова) і відвідував виставки Салонів.

Загалом, О. Стіліануді отримав добру фахову освіту, навчаючись у найкращих викладачів — у К. Костанді і Г. Ладженського в Одеському художньому училищі (1885—1890), у П. Чистякова та І. Рєпіна в Петербурзькій академії мистецтв (1890—1895). Але все ж таки, Стіліануді залишається одним із талановитіших учнів К. Костанді, будучи найбільш близьким до творчості вчителя, а за суттю — його послідовником в мистецтві пейзажу.

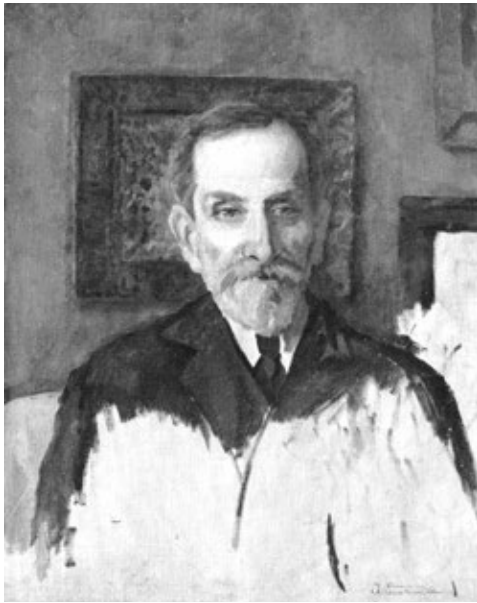
Після закінчення Академії мистецтв художник повернувся до Одеси, де багато часу віддає викладацькій діяльності (в училищах, гімназіях, Будівельному інституті (з 1936), Академії красних мистецтв (1940)). За спогадами його учня В. Глушко: «Стіліануді учил видеть цвет. Писать этюды на воздухе, а не в мастерской, как это нередко практиковалось. И видеть в картине не сюжет, а другую драматургию — драматургию красок» [7].

Також починаючи з 1893 р., з часу навчання в Санкт-Петербурзькій академії мистецтв, О. Стіліануді бере активну участь у виставках Товариства південноросійських художників (IV (1893), V (пересувна, 1895), VI (1895), VII (1896), X (1899), XII (1901), XIII (1902), XV—XXVI (1904—1916), XXVIII (1918), XXIX (1919)) і Академії мистецтв та ін., у роботі самого Товариства (з 1910 р. беззмінний його секретар правління). Він був одним із засновників Товариства ім. К. Костанді. Загалом, творчість Стіліануді, його культурологічна і педагогічна діяльність заслуговує на ґрунтовне дослідження науковцями, тобто на солідну монографію.

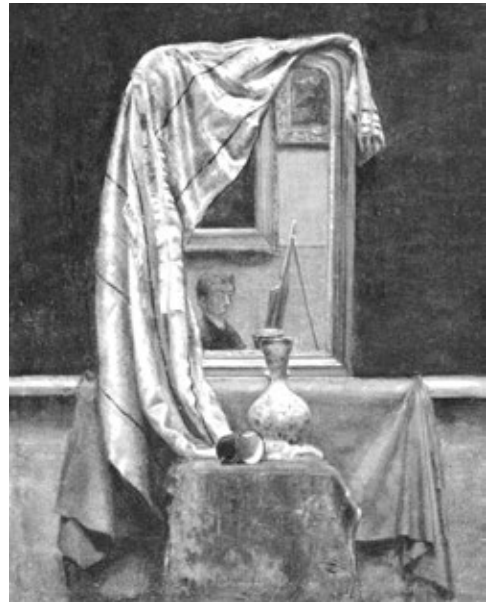
У Олександра Стіліануді була добра звичка робити виписки з книжок про мистецтво. Так, «Роздуми Стіліануді про натуралізм» були віднайдені у зошиті, записи якого він об'єднав під загальною назвою «Художники их мысли и высказывания». В цей зошит художник записував найціннішу для себе інформацію про художників, їх думки про мистецтво, висловлювання — Е. Мане, Е. Будена, Е. Дега (зокрема, його думки про творчість Енгра), К. Моне, К. Піссарро, В. ван Гога, П. Гогена, виписки з автомонографії І. Грабаря про А. Ашбе, книги І. Тена «Чтения об искусстве», статті «Чувство к восприятию цвета» в журналі «Афинская звезда» 1896 року. (У самому кінці зошита два записи — «Рецепты. Как чистить картины писанные масляными красками» та «Советы начинающим художникам»). Як бачимо, з переліку імен Стіліануді цікавило переважно тогочасне західноєвропейське мистецтво, його течії і напрями, методика навчання в майстерні А. Ашбе в Мюнхені.

Роздумах художника з цього зошита варто коротко навести деякі думки про натуралізм в мистецтві і натуральну школу В. Власова з його словника «Стили в искусстве» [8]. Автор зазначає, що натуралізм в історії мистецтва рідко виступає у «чистому вигляді» як окремий напрям або течія. Натуралізм, об'єднуючись з іншими тенденціями художнього мислення, може бути присутнім в багатьох із них. Натуралістична тенденція активніше всього виявляється в самодіяльній, непрофесійній творчості. Натуралізм значною мірою характерний для салонного мистецтва. Академізм часто вироджується в натуралізм. Натуралістичні риси властиві мистецтву маньєризму і бароко. За своїми устремліннями, але не завжди в своїх творах, натуралістами були барбизонці та імпресіоністи. Найповніше натуралістична тенденція виявилася в творчості художників так званої натуральної школи.

Відносно, російської натуральної школи, що була сформована в другій половині XIX ст. В. Власов пише, що вперше термін «натуральна школа» застосував художній критик Ф. Болгарін в 1846 р., аналізуючи діяльність М. Некрасова. Далі В. Белінський об'єднав під цією назвою творчість М. Гоголя, М. Некрасо-

О. Стіліануді. Автопортрет. 1920-і. Полотно, олія. 65,5x51

О. Стіліануді. Натюрморт з автопортретом. 1887. Полотно, олія. 41,5x32,7

ва, Ф. Достоевського, І. Гончарова, Д. Григоровича. У зв'язку з новою літературною течією до середини 1840-х з'явилося і ціле покоління художників-ілюстраторів «натуральної школи», яких називали «карандашистами»: В. Тімм, О. Агін, Р. Жуковський, Е. Бернардський, П. Боклевський, К. Клодт, Т. Шевченко. Багато хто з них прославився ілюстраціями до творів Гоголя і участю в літературних альманахах, подібних до некрасовської збірки «Фізіологія Петербургу» (1845). Проте першим серед художників російської натуральної школи, ймовірно, слід вважати П. Федотова.

Надалі з творчості художників натуральної школи 1840–1850-х сформувався напрям «критичного реалізму» і рух передвижників. Тому значення натуральної школи виходить за вузькі рамки одного конкретно-історичного явища. Принципи образотворчого натуралізму пустили глибоке коріння в російському мистецтві другої половини ХІХ в., вони були співзвучні «російській душі» з її тягою до конкретності, наочності, «речового» зображення як в літературі, так і в живопису, графіці, скульптурі. Ця тенденція визначила в значній мірі появу таких російських художників по іронії історії неросійських національностей, як М. Ге, М. Антокольський, А. Куїнджі, К. Айвазовський.

У ширшому сенсі слова «натуральна школа» проявлялася в історії мистецтва неодноразово як найбільш яскравий вираз натуралістичних тенденцій: у мистецтві болонських академістів, караваджистів, голландському живопису ХVІІ ст., іспанських натуралістів Ф. Сурбарана і Д. Веласкеса, французькому салонно — академічному мистецтві кінця ХІХ ст.

Це короткий переказ деяких положень зі статей словника В. Власова про натуралізм і натуральну школу в мистецтві. Безсумнівний інтерес науковців, художників мають роздуми О. Стіліануді з цього питання, де він стверджує, що натуралізму в живопису немає і не може бути.

* * *

[Роздуми Олександра Стіліануді про натуралізм у живопису]

Мои мысли (А. С.) Господа, я долго думал и сейчас говорю, что натурализма в живописи нет и быть не может. Кажущийся натурализм — это безличие от бездарности.

Действительность многогранна и многообразна, а воспроизведение ее в живописи может быть односторонне и индивидуально.

О. Стіліануді. Дача Маразлі. Полотно, олія. 75 x 90

О. Стіліануді. Місячна ніч. Вулиця Великого Фонтану. 1904. Полотно, олія. 66 x 57

В портрете нпр. підкривається или аристократизм — (Ван Дейк), или телесное благо — (Рубенс), или духовность — (Леонардо Да Винчи) или телесное обаяние, могучість красоти форми и тона — (Тициан). Даже у Веласкеза, в его проникновении в творчество бога, у этого дерзкого похитителя могущественных сил творчества создателя, в его произведениях не натурализм.

И все они убедительно правдоподобны, все они не создали бы своих шедевров, не имея перед собой натурщиков и натуры. Но, боже мой! Разве они хотя чуточку натуралистичны?

Даже в безобразно правдивых ногах Рубенсовских женщин столько божественной исключительности и настоящего творчества.

Поставьте живые ноги рядом с их живописным изображением или же посмотрите на живые ноги глазами не художника: сколько в них некрасивости и отталкивающей правды. Я не говорю о чувственном созерцании обыкновенных женских ног. Но опять я беру Рубенса и карликов Веласкеза и других великих мастеров, как у них облагорожена действительность!

Художники, упоенные красками, линиями, рефlekсами и формами своих моделей, как бы не видят сущности жизни, внутренней пустоты, злобы, лицемерия и тем не менее интуитивно попутно создают подробные мощные характеристики. Кроме того они наделяют свои объекты богатствами своей души. Вот почему в их произведениях облагораживаются характеры их натурщиков, которые кажутся в стократ лучше.

Таким образом нереалистического искусства нет. Все восприятия художников происходят из реальных ощущений, хотя бы они отобразились — вылились в идеальные или фантастические формы.

Искусство — отвлеченный от реальных и материальных ощущений продукт. Подъем и настроение, сопутствующие всякому творчеству, обосновываются благоприятными житейскими условиями и нередко вкусным обедом.

Во всяком искусстве художник не протоколирует действительности, а выражает свои впечатления от неё. При этом эти впечатления он облакает астральностью своего «Я», они индивидуальны, и в этом определяется и стиль автора. Это в особенности ясно, наглядно и доказательно в музыке. Она менее других искусств конкретно-реальна.

Не смотря на свою математически точную обоснованность: ритм, тональность и проч., она ничуть не фотографична по отношению к действительности. В ней просто выражается настроение автора от природы, действительности и жизни.

Всякое творчество предвзято извлекаемое из прошлого, обоснованного знанием предмета, а не угадываемое чувством при созерцании предмета, убивает его красоту, сущность, таинственность и мистику. Такая сознательность ведет к однообразию, повторяемости и скуке и лишает произведение наивности и свежести, что так ценно и важно в искусстве.

Нужно об этом не забывать художнику. Нам противны самые точные муляжи действительности, противны раскрашенные восковые фигуры людей!

Искусство так тонко, нежно и хрупко, что от вливания в него рассудочности и разума науки оно рушится, тает и исчезает, и от него ничего не остается.

Его интуитивная логичность — это искренность, гармония и красота правды. Это и есть его сущность.

Сейчас мне кажется, что очень важны технические знания и достижения чтобы уметь выразить то, что хочешь сказать.

Отвлеченные искания в искусстве появляются тогда, когда современность преодолевает все трудности реального воспроизведения и разрешает все поставленные современностью проблемы.

Так, после академичности, которая довела до омертвления совершенные неоклассические формы искусства, появляются искания в импрессионизме.

1. Наприклад, видання: Мастера искусства об искусстве: Избранные отрывки из писем, дневников, речей и трактатов: В 7 т. / Под общ. ред. А. А. Губера и др. — М., 1965—1970.

2. *Стіліануді А. Н.* «Художники их мысли, высказывания» (заметки и выписки) 12 арк. Рукопис. б/д. — Національні архівні фонди рукописів і фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (НАФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України). — Ф. 21—3/22 — Арк. 7—7, зв.

3. Наприклад, Каталог IV-й периодической выставки южнорусских художников 1893 г. в г. Одессе. — [О., 1893]; Каталог выставки «Товарищества южнорусских художников в Одессе». — [О., 1894]; Каталог шестой выставки Товарищества южнорусских художников в Одессе. — [О., 1895]; Каталог второй выставки этюдов и эскизов Товарищества южнорусских художников в Одессе. — [О., 1896]; Каталог седьмой выставки Товарищества южнорусских художников в Одессе. — [О., 1899]; Каталог двенадцатой выставки Товарищества южнорусских художников в Одессе. — О., 1901; Каталог XV выставки картин Товарищества «южнорусских художников» в г. Одессе. — О., 1904; Каталог XVI выставки картин Товарищества «южнорусских художников» в г. Одессе. — О., 1905; XVII выставка Товарищества южнорусских художников: [Каталог]. — О., 1906; Каталог XVIII выставки картин Товарищества «южнорусских художников» в г. Одессе. — О., 1907; Каталог XIX выставки картин Товарищества «южнорусских художников» в г. Одессе. — О., 1908; Каталог XX выставки картин Товарищества «южнорусских художников» в г. Одессе. — О., 1909; Художественно-промышленная выставка 1910 г. в Одессе. Художественный отдел: [Каталог]. — О., [1910]; Каталог XXI выставки картин и скульптуры Товарищества южнорусских художников. — [О.], 1910; Каталог XXII выставки картин и скульптуры Товарищества южнорусских художников. — [О.], 1911; XXIII выставка картин Товарищества южнорусских художников. — 1912 г.: [Каталог]. — О., 1912; XXIV выставка картин Товарищества южнорусских художников 1913 г.: Каталог. — О., 1913; Каталог произведений, принесенных в дар художниками для лотереи в пользу раненых и больных воинов / Товарищество южнорусских художников в Одессе. — [О.], 1914; XXV выставка картин Товарищества южнорусских художников 1915 г.: Каталог. — О., 1915; XXVI выставка картин Товарищества южнорусских художников 1916 г.: [Каталог]. — [О., 1916]; II выставка картин, этюдов, рисунков и художественной светописи Общества изящных искусств: [Каталог]. — О., 1917; XXVIII выставка картин Товарищества южнорусских художников: [Каталог]. — О., 1918; 1-я народная выставка картин, плакатов, вывесок и детского творчества. Июнь 1919 г.: [Каталог] / Авт. вступ. ст. А. Нюрэн. [А. М. Нюренберг]; Подотдел пластических искусств. — [О., 1919]; XXIX выставка картин Товарищества южнорусских художников: [Каталог]. — О., 1919; Группа южнорусских художников в Одессе // Одесские новости: Ил. прил. — 1898. — 18 окт.; *Антонович И.* На выставке художников // Одесский листок. — 1899. — 20 окт. (1 нояб.); *И. Г. Юбилейная выставка южнорусских художников // Одесские новости.* — 1899. — 10 окт.; *П. Г. В-ий [Герцо-Виноградский П. Т.].* Выставка картин южнорусских художников // Южное обозрение. — О., 1899. — 4 нояб.; Выставка художников, бывших учеников рисовальной школы Одесского общества изящных искусств в ознаменование XXXV лет существования школы // Искусство и художественная промышленность. — 1899—1900. — Т. 2. — С. XXV—XXX; Одесская хроника // Южное обозрение. — О., 1901. — 28 сент. — Из содерж.: «В Одесском городском художественном музее...»: Выставка южнорусских художников // Южное обозрение. — О., 1901. — 29 сент.; *Антонович И.* Выставка картин южнорусских художников // Одесский листок. — 1904. — 5 (18) окт.; *Линский М.* XVI выставка картин южнорусских художников // Одесский листок. — 1905. — 13 (26) окт.; *Иванович Н.* XVI выставка картин южнорусских художников // Южное обозрение. — О., 1905. — 8 окт.; *Танагра.* XVII выставка картин Т-ва южнорусских художников // Новое обозрение. — О., 1906. — 5 окт.; *ЛИР [Рашковский Н. С.].* Отголоски // Новое

обозрение. — О., 1906. — 15 окт.; *К-ов Л.* [Камышиников Л. М.] XVIII выставка картин Товарищества «южнорусских художников» // Одесские новости. — 1907. — 11 (24) окт.; *М. С.* На выставке южнорусских художников // Одесский листок. — 1907. — 18 окт.; *ТЭД [Эдуардс Т. Д.]* Выставка южнорусских художников // Одесский листок. — 1908. — 5 окт.; *ТЭД [Эдуардс Т. Д.]* Выставка картин южнорусских художников // Одесский листок. — 1909. — 22 окт.; *Пекаторос Г.* XXI выставка южнорусских художников // Одесские новости. — 1910. — 24 окт. (6 нояб.); *Альцест [Генис Е. Я.]* У южнорусских художников // Одесское обозрение театров. — 1911. — 5 окт. — С. 3; *Скродцкий Н.* Выставка Т-ва южнорус. художников // Одесский листок. — 1911. — 13 нояб.; *Гершенфельд М.* Письмо из Одессы // Аполлон. — СПб., 1915. — № 8–9. — С. 125–126; *Искров Б.* Выставка южнорусских художников // Южный вестник. — О., 1915. — № 2. — Стб. 16–18; *Висконти Г.* XXVI выставка картин Товарищества южнорусских художников // Одесский листок. — 1916. — 8 дек.; *Клембо [Бабаджан В. С.]* Местная художественная жизнь // Южный огонек. — О., 1918. — № 8. — 30 июн. (13 июл.). — С. 14; *Открытие постоянной выставки картин // Жизнь.* — О., 1918. — № 4. — Июнь. — С. 14; *Лотерея картин в пользу Добровольческой армии // Сын Отечества.* — О., 1919. — 4 нояб.; *Выставка к 100-летию Товарищества южнорусских художников. Живопись, графика: Каталог.* — О., 1991; *Сто лет южно-русского импрессионизма: Из частных коллекций.* — М.; Тверь, 2003; *Товарищество южнорусских художников: Биобиблиограф. справ. / Сост. В. А. Афанасьев, О. М. Барковская.* — О., 2000. — С. 193; *Словник художників України.* — К., 1977. — С. 220.

4. Наприклад: *Афанасьев В. А.* Товариство південно-російських художників. — К., 1961. — С. 193; *Асеева Н. Ю.* Украинское искусство и европейские художественные центры. — К., 1989; *Історія українського мистецтва.* — Т. 4, кн. 2. — С. 192; Т. 5. — С. 73.

5. *Барковская О.* «Симфония зеленых тонов» // Кириак Костанди и художники-греки в Одессе. — О., 2002. — С. 98–101; *Савченко В.* Гармонии Стилиануди // Гармонии Стилиануди: Каталог выставки / Греческий Фонд Культуры. Одесский филиал / Сост. В. Савченко, С. Парадисопулос / Авт. вступ. ст. Е. М. Голубовский, В. Савченко / Пер. С. Парадисопулос. — О., 2010. — С. 13–21. Також див.: <http://www.philosof.onu.edu.ua/elb/articles/savchenko/2.doc>. *Голубовский Е.* Совесть, благородство и достоинство // Гармонии Стилиануди... — С. 9–12. Також див.: http://www.odessitclub.org/publications/almanac/alm_40/alm_40_240-243.pdf.

6. *К-ов Л.* [Камышиников Л. М.] XVIII выставка картин Товарищества «южнорусских художников» // Одесские новости. — 1907. — 11 (24) окт.

7. *Голубовский Е.* Совесть, благородство и достоинство // Гармонии Стилиануди... — С. 11.

8. *Власов В.* Стили в искусстве: Словарь (архитектура, графика, декоративно-прикладное искусство, живопись, скульптура): В 3 т. — СПб., 1995. — С. 356–358.

Анотація. Перша частина статті присвячена короткому огляду творчого шляху відомого майстра ліричних пейзажів Олександрі Стіліануді (1868–1948), який своєю мистецькою, культурологічною і педагогічною діяльністю відіграв значну роль у формуванні однієї із самобутніх шкіл живопису — одеської. Друга частина присвячена публікації архівного матеріалу — «Роздуми художника про натуралізм у живопису».

Ключові слова: О. Стіліануді, одеська школа живопису, архівний матеріал, натуралізм в живопису.

Аннотация. Первая часть статьи посвящена короткому обзору творческого пути известного мастера лирических пейзажей Александру Стилиануди (1868–1948), который своей художественной, культурологической и педагогической деятельностью сыграл значительную роль в формировании одной из самобытных школ живописи — одесской. Вторая часть посвящена публикации архивного материала — «Размышления художника о натурализме в живописи».

Ключевые слова: А. Стилиануди, одесская школа живописи, архивный материал, натурализм в живописи.

Summary. The first part of the article is a short career review of a well known lyric landscape painter Alexander Stilianudi (1868–1948), whose art, culturological and pedagogical activity played a considerable role in formation of one of original schools in painting — odessa school. The second part of the article is devoted to the publication of archive materials «Reflections of the Artist about Naturalism in Painting».

Keywords: A. Stilianudi, Odessa school of painting, archive materials, naturalism in painting.